

811.163.41'367.622.21'366.52
<https://doi.org/10.18485/sj.2017.22.1.28>

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Serbian Academy of Sciences and Arts

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 11. 09. 2016.
Прихваћен: 15. 12. 2016.

О ДВОРОДНОЈ ПРИРОДИ ПОЈЕДИНИХ ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА НА -ЕЖ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет рада је род збирних именица деривираних творбеним формантом -еж, односно варирање рода у зависности од семантике. Наиме, поједине збирне именице са овим творбеним уобличењем исказују колебљивост у погледу изражавања граматичке категорије рода. Циљ рада је сагледати и семантичку структуру ових именица како би се утврдило да ли значење саме именице утиче на избор рода. Као корпус послужила је грађа из дескриптивних речника (РСАНУ и РМС), као и примери са интернета.

Кључне речи: српски језик, творбени формант -еж, збирна именица, семантичка структура, полисемија, категорија рода, мушки род, женски род, двородност.

*cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Предмет, корпус и циљеви рада. Предмет наше анализе јесу збирне именице са творбеним формантом *-еж*. У анализу улазе оне именице на *-еж* које реализују збирно значење¹ и које показују двородност и/или варирање рода у оквиру своје семантичке структуре. Представљају малобројну групу именица с обзиром на то да суфикс *-еж* није продуктиван у стварању нових речи, а поједине од њих уступиле су место другим збирним именицама. Увидом у речничку грађу (у дескриптивне речнике српског језика, као што су *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (даље РСАНУ) и *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (даље РМС)), уочава се двоструко у погледу обележавања граматичке категорије рода, као и промена категорије рода у зависности од значања. Циљ рада је сагледати и семантичку структуру ових именица како би се утврдило да ли значење саме именице утиче на избор рода.

1.2. О творбеном форманту *-еж* у домаћој литератури. Творбени формант *-еж* слабо је продуктиван у савременом српском језику, те се њиме деривира ограничен број именица, а о томе нас обавештава и домаћа граматичка литература. М. Стевановић (1986: 460–461) издваја именице женског рода са придевским делом у основи које означавају збир предмета, особина и сл., као што су *младеж*², *пележ*, *плавез*, *ситнеж* и наглашава пејоративну нијансу код појединих од њих. И. Клајн (2003: 90) истиче да је творбени формант *-еж* веома хетероген и неправилан, како по значењу тако и по граматичким особеностима, јер код великог броја изведеница постоји колебање у роду (мушком и женском). Најчешће долази са глаголским основама и означава радњу или стање, претежно у речима са пејоративним призвуком. У *Граматици српског језика* (Станојчић–Поповић 2014: 160) творбени формант *-еж* наводи се као слабо продуктиван и најчешће служи за деривирање глаголских именица типа *грабеж*, *крпеж*, *палеж*, *сврбеж* и сл., док се у *Нормативној граматици срп-*

¹ Традиционално се под збирним именицама подразумевају именице којима је граматички облик у јединици, а садржај онога што означавају у множини (Стевановић 1986: 182–185; Белић 1999: 215; Станојчић–Поповић 2014: 80–81; Ломпар 2016: 72). Ј. Ф. Лохман (1929/1931: 43 према Пети 2001: 212) сматра да је реч о „некој врсти пријеноса значења с онога што је појединачно на оно што је опће и обратно, нпр. збирни појам *mladež* за мноштво појединачних младих људи на које се односи, с једне стране, и у којему сваки од њих participira, с друге”. Истичући какво је стање у хрватском језику, М. Пети (2001: 219) нпр. именицу *mladež* сврстава у лексичке збирне именице, констатирајући да је збирност садржана у семантичкој структури саме именице, за разлику од морфолошког начина изражавања збирности, где се збирност изражава одређеном морфемом (*снопље*, *тепад* и сл.). Дакле, аутор творбени формант *-еж* не издваја посебно као продуктиван у грађењу збирних именица.

² Именицу *mladež* у значењу *млади нараштај*, *младо поколење*, *омладина*, *млади* дајемо акцентовану у раду да бисмо је разликовали од именице *mladež* у значењу *мали израштај на кожи у облику округласте мрље*.

ког језика (Пипер–Клајн 2014: 228) сврстава међу суфиксе са апстрактним и уопштеним значењем који служи за деривацију именица од глагола: *грабеж*, *дремеж*, *цртеж* и сл.

1.3. О колебљивости граматичке категорије рода код збирних именица на -еж. Група аутора (Барић и др. 1999) истиче да су именице типа *живеж*, *клатеж*, *ситнеж*, *стареж*, *трулеж* мушког рода, једино се издваја именица *младеж* која је женског рода. С. Бабић (2002: 42–43, 360, 478) искључује могућност постојања колебања у роду код именица на -еж, већ истиче да су углавном мушког рода када означавају радњу, стање или предмете и ствари, а женског су рода *клатеж*, *младеж*, *пилеж*. Дакле, примећује се да аутори нису потпуно усаглашени у вези са граматичком појавом о којој је реч, чиме се потврђује да поједине именице искачу из система³.

Т. Бошњак је разматрала граматичку и семантичку колебљивост двосложних именица са суфиксом -еж у хрватском језику. На основу материјала из неколико различитих хрватских речника (око четрдесет именица мотивисаних углавном глаголом), ауторка је на основу значења тих именица утврђивала оправданост бележења рода (мушког или женског или оба истовремено) уз њих (2005: 1–18). У закључку рада ауторка је дала препоруку за будућу лексикографску обраду двосложних именица на -еж у речницима хрватског језика, како би се избегле одређене неправилности и недоследности. Наведене препоруке огледају се у следећем: 1) забележити сва значења двосложних именица на -еж и 2) регистровати промену рода уз секундарно значење именице.

1.4. Обележје рода код збирних именица на -еж у РСАНУ и РМС. Како сведочи наша грађа, поједине именице се употребљавају као двородне или се предност даје једном роду али се не искључује други род⁴. Уз поједине одреднице у РСАНУ и РМС стоји **м** и **ж** / **ж** и **м**, што указује на равноправну употребу рода, или **ж (м)**, што упућује да један од родова има предност, односно да је заступљенији у језичкој употреби. У раду је на основу поређења обележавања категорије рода у заглављу речничког чланка и пред појединим значењима у РСАНУ и РМС, као и у *Обратном речнику српског језика* Мирослава Николића (даље ОРСЈ), који нам је послужио као контролни корпус, с једне стране, и на основу рода у контекстуалним реализацијама из различитих функционалних стилова заступљених у овим речницима и са интернета

³ Наведена колебљивост можда се може правдати и слабом продуктивношћу творбеног форманта -еж, као и ретком употребом наведених деривата јер се уместо њих често користе други (нпр. збирне именице на -ад или на -ија: *крњеж*: *крњад*, *пилеж*: *пилад*, *ситнеж*: *ситнурија*, *стареж*: *старудија* и сл.), међутим, потребно је спровести опсежније истраживање како би се то и потврдило.

⁴ Поред ових, регистроване су и збирне именице на -еж које имају само један род, нпр. *крњеж* /=ж/, *крпеж* /=м/, *мрвеж* /=ж/, *ишљеж* /=ж/, који је такође упитан, али оне нису предмет наше анализе.

код именица на *-еж*, с друге стране, проверавано да ли постоје одступања у одређењу рода у речницима и употребе рода у језичкој пракси.

2. АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА НА *-ЕЖ*

2.1. Именички деривати са збирним значењем настају најчешће од придевске⁵ или глаголске основе, ређе од именичке. Именице ћемо разврстати у групе на основу граматичког рода који је обележен уз њих у дескриптивним речницима, а потом ћемо прокоментарисати значењску вредност наведених лексема и илустровати примерима употребе.

2.1.1. Прву групу сачињавају именице које су у дескриптивним речницима српског језика обележене као именице мушког и женског рода = **м** и **ж** / **ж** и **м**, што значи да у употреби функционишу као дворodne именице. Двородност се остварује на основу двају деклинационих типова (мушког и женског), односно на основу слагања са конгруентним атрибутом. Међутим, често се дешава да је због падежног синкретизма и непостојања конгруентног атрибута у контекстуалним реализацијама немогуће одредити род. Већина именица из ове групе збирно значење реализује у примарним значењима.

2.1.2. Примарна семантичка реализација именице *гладеж* односи се на збир бића, односно на већи број јединки које су повезане у целину: **1. а.** зб. *они који гладују, гладнице, сиротиња*. Именица *квареж* на основу семе количине 'скуп', 'гомила' (чега) и семе квалитета 'кварљив' остварује следеће збирно значење: **1. б.** *покварена, кварна роба*. На овај начин изражава се непребројив збир предмета – производа, који се поимају као једно, те се описује стање у којем се такав скуп налази. Именице *гњилеж* (**1. оно што гњили, што се распада, трулеж**) и *трулеж* (**1. а. оно што је труло, гњило; трули предмети**) у својим примарним семантичким реализацијама исказују одређен процес, стање, нерашчлањену масу гњилих, односно трулих објеката, те се у таквој целини поимају као именице са значењем хомогене материје. Веома је мали број примера у РСАНУ и РМС из којих се на основу деклинационог типа којем именица припада или на основу слагања са атрибутом уочава род.

Примери контекстуалних реализација: Соба [је] заударала влагом и немилим гњилежом /=м/ (Турић 2, 32); Изгрни тај гњилеж /=м/ из подрума (Бос. Грахово, Билб. 2); Гавранови ... чекају час да их смрт почаст трулежом /=м/ (Уск. 2, РМС).

⁵ Симић (2007: 7) констатује да се именице на *-еж* са придевом у основи супротстављају поимениченом придеву: *младеж*: *млад–млади, ситнеж*: *ситан–ситни* и сл.

На основу примера којима се илуструју секундарна значења настала полисемијом⁶ код именица *гладеж* (**1. б. гладница, 3. врста биљке**), *гњилеж* (**2. а. гњиљење, труљење, распадање и б. фиг. недостатак полета, учмалост, опадање, декаденција**), *квареж* (**1. в. загађивање, загађеност, зараженост, 2. а. исквареност, бестидност, порок, неморал и 2. б. нарушавање исправности, добрих својстава, квалитета нечега, кварење**) и *трулеж* (**2. а. гњиљење, труљење, распадање и б. стање онога што је труло, трулост, гњилеж, 3. фиг. морални друштвени пад**), примећује се да постоји колебање у избору рода чиме се региструје њихова двородна природа.

Примери из РСАНУ и РМС: Јеси ли се најео крметине? *Гладежи* /≠ж/! (Андрић 5, 422); Изјелице! *Гладежу* /≠м/! – није имао других имена (Газ. 1, 9); Сврад од *гњилежи* /≠ж/ старих крпа, гноја допираше до њега (Шег. 2, 161). Народ ... је ... омлитавио и зачамео у *гњилежу* /≠м/ (Ратн. 6, 609). А ту *квареж* /≠ж/ ваздуха ваља предупредити и уклањати (Ђорђ. Вл. 5, 83); *Какав* је ударио *квареж* /≠м/ у наше цуре (Скар. С. 1, 97); Не могаше ... очувати од *кварежа* /≠м/ ни свој језик народни (Зеч. Мил. 3, 193); Они који пишу ... користе [се] ето *кварежом* језика /≠м/ (Шимић С. 2, 61); Онда се из те нечистоће почну развијати гасови *трулежи* /≠ж/ и гњиљења (Батут, РМС). Морско дно ... састављено [је] из слојева органских материја у стању *трулежа* /≠м/ (Петр. Мих., РМС). Садањи свијет са *својом трулежи* /≠ж/ није за мене (Јурк. Ј., РМС).

Примери из различитих извора са интернета указују на колебање у роду код ових именица у свим значењима:

Како стигнеш на све стране и *сву гладеж* /≠ж/ цијелог свијета на'ранит (www.moforaja.com); Чиста *гладеж* /≠ж/. Боже, како су то проклетти? (<https://smiljanicagoga.wordpress.com>); Почне цурити само (млеко), ал *малом гладежу* /≠м/ није доста (www.ringeraja.rs). Хоће ли му икад бити доста, *гладежу* /≠м/? (www.rtvbn.com). Када иза овога не би стајао овај *гњилеж* /≠м/ од човјека а који наводно заступа интерес „Војводине“, човјек би још и помислио да је у питању добронамјерна сугестија (srbin.info/2015/06/24/); Неки фитопатогени микроорганизми луче пектиназе, па изазивају меку *гњилеж* /≠ж/ биљних ткива, посебно воћа и поврћа (www.medicinski-leksikon.info); Клањам се и крећем, опрезно, уназад, један по један степен док сасвим не сиђем натраг у *житку гњилеж* /≠ж/ (<https://books.google.rs/books>); *Општи* је *квареж* /≠м/ ... пољопривредно-прехранбених производа (<https://www.sanu.ac.rs/Izdanja/EI/Izdanja/2014>); Ако се јело усоли, сачуваће се од *кварежи* /≠ж/ (www.eparhija-prizren.org); Ново средство против *кварежи* /≠ж/ сира, масла, млека, вина и воћа (www.leo.rs); Многи чиниоци утичу на појаву *трулежи* /≠ж/ плода парадајза (www.poljosfera.rs); Новост у борби против *трулежи* /≠ж/ грождја и воћака (www.agrochem-maks.com); Са спољне стране, ова огромна воћка личи на нешто из доба јуре и пушта слadak мирис, али са примесом *трулежа* /≠м/ (www.telegraf.rs). Прозори су мртво одсијевали под тањушном навлаком прашине, уз прошле се пела *мрка трулеж* /≠ж/ и хладна маховина (Ђоп., РМС).

2.1.3. Именица *ситнеж* (**1. а. ситне ствари, ситни предмети**) и именица *стареж* (**1. старе ствари, стари остаци нечега, старудија**) сведоче о већем скупку истоветних ентитета који се разумевају као нерашчлањива целина. Ко-

⁶ О механизмима полисемије в. Гортан Премк 1997: 58–116; Драгићевић 2007: 146–186; Ковачевић 1999: 171–203 и др.

лебање у роду уочљиво је како се семантичко поље ових лексема шири. Када именица *ситнеж* означава људе или предмете, предност се даје мушком роду, а када именује младунчад животиње или животињске изнутрице, доминира женски род. Именица *стареж* испољава колебање између мушког и женског рода када означава предмет.

Примери из РСАНУ и РМС: Била су испечена три дивља прасета, па још, као надев, зацињена ситнеж /≠ж/ од дивљега вепра (Богд. М., РМС); Полагао је [Вукадин пријемни испит] с неким ситнежом /≠м/, међу којима је изгледао као тучак међу кашикама (Срем., РМС). Мама хеклује тепих од шареног старежа /≠м/ (Срем., РМС); Ту су биле штале и држале се каце, бурад и свакојака стареж /≠ж/ (Андрић, РМС).

Примери употребе са интернета указују на то да се именице *ситнеж* и *стареж* углавном јављају као именице женског рода:

Нека вам је на располагању цело пиле како би од пилеће ситнежи /≠ж/ могли да скувате фини супу (nutricionista.nasezrno.co.rs); То је камена ситнеж /≠ж/ или камено брашно (www.gradjevinarstvo.rs); Своје потомство са женом му Назмом – три сина и двије кчери, Хасан је творио у Сарајеву и Кисељаку. Умро је 1918, за њим остала сама ситнеж /≠ж/ (www.makabijada.com); Спаљивана су дрва, али и кућна стареж /≠ж/ (опанци, старе гуме, непотребне ствари и сл.) (etno-institut.co.rs); Једино је била тужна наша стареж /≠ж/ (www.cistavelika.com); Тамо се износи свакојака бакарна стареж /≠ж/ и док то калајџија стручно прегледа, Рожљика га пропитује гдје је све досад био, шта је видио, шта има ново (<https://silvy1105.files.wordpress.com/2012/07/bac5a1ta-sljzove-boje.pdf>).

Да бисмо одредили предност једног над другим родом, морамо узети у обзир и временску димензију примера којима илуструјемо наведену појаву. Уочава се да писци с краја 19. века и прве половине 20. века именице *ситнеж* и *стареж* употребљавају као именице мушког рода. Данас је ипак обичније да се користе као именице женског рода.

2.1.4. Именица *гадеж* у секундарној семантичкој реализацији остварује следеће збирно значење: **2. а.** зб. *људи који заслужују презир, према којима се осећа мржња, одвратност, гадови*. Наведеним значењем исказује се негативан, погрдан став говорника према људским референтима, што сведочи о томе да се именица јавља у функцији оцене. У значењу **2 б** зб. *животиње (ређе поједина од њих) које код човека изазивају одвратност и гађење (црви, буве, ваши, мишеви, жабе, змије и сл.)*; *гамад* номинација се преноси на животиње које у човеку подстичу мучнину и одбојност.

Примери из РСАНУ и РМС: Крвљу својом натапали [су] ... ову несретну земљу само да је ослободe од онога азијатскога гадежа /≠м/ (Самоупр. 1883, 10/1); Не може човек од те гадежи /≠ж/ (вашке, буве, стенице) да се одбрани (Крагујевац, Радој. Вл.).

Дакле, уочава се да је именица *гадеж* мушког рода када се односи на човека, а женског када се односи на животињу. Међутим, малобројни примери са интернета указују на тенденцију замене мушког рода женским:

Јер не трпи Спанце тешке ропске ланце, нити да га тури подла гадеж /=ж/ свака (www.poezijasg.com); Дуго сам живио, дуго гледао, дуго слушао, окружен више гадалином него сјајем људске душе, јер преда мном је свака и најогнојенија унутрашња гадеж /=ж/ (https://pt.scribd.com/doc/125545698/IVAN-RAOS-Prosijaci-i-Sinovi).

2.1.5. Именица *пилеж* у основи има животињу као мотивациону реч за настанак примарног збирног значења:⁷ **1.** зб. *пилад*, *пилићи*. На основу преноса сема 'мало', 'ситно', 'нејако' са примарног на секундарно значење, добија се ново значење: **2.** фиг. *много ситне, нејаке деце*, којим се исказује и извесна субјективна оцена – позитивна, чиме говорник исказује емотиван однос према садржају који је предмет његове пажње. Двородна природа именице *пилеж* такође је условљена семантиком. Именица је женског рода када именује животињу, а двородна је када се односи на човека.

Примери из РСАНУ и РМС: Сад му се овај што долази учини као јастреб који се залеће у миру и безбрижну пилеж /=ж/ (Ранк. С., РМС); У јарку мртва пилеж /=ж/ (Радић Д., РМС); Подвикну да се вас ратоборни и питоми пилеж /=м/ разлетио (Матош, РМС). Од жена у кући ... бежу ... још две снаје ... оно остало беше сама пилеж /=ж/ (Весел., РМС).

А. Пецо (1996: 271–272) не доводи у питање род код именице *пилеж*. Он сматра да су деривати на *-еж* попут *гареж*, *пилеж*, *срамеж* искључиво мушког рода: *гареж*–*гарежа*, *пилеж*–*пилежа*, *срамеж*–*срамежа*. Међутим, уочили смо да контекстуалне реализације указују на другачију ситуацију.

2.2. Према квалификаторима којима је обележен род именица, другу групу чине именички деривати уз које у речницима стоји ознака за женски и мушки род = **ж (м)** али се предност даје женском роду, што значи да у употреби углавном функционишу као именице женског рода. Такве су именице *младај*, *мравеж* и сл.

2.2.1. Збирна именица *младај* у примарном значењу дефинише се на следећи начин: **1. а.** *млади нараштај*, *младо покољење*, *младићи и девојке*, *омладина*, *млади*.

Примери контекстуалних реализација из РСАНУ: Она је говорила ... да су јој уста, на која гледајући тадашњи младај /=м/ све се облизивао, ама баш зато створена била, да изведе славуј-песме (Поп. Ђ. 1, 53); Међу младај /=ж/ није био обљубљен, јер је њеким презиром проматрао њихова прегнућа и њихове идеале (Кум. 1, 78); Не ваља младају /=м/ док се не уда или ожени лонац или лебац у ватру метати или вадити (Годечево, Цаг.).

Колебање у избору рода уочава се у примарном значењу док је у осталим значењима именица женског рода⁸. О доминацији женског над мушким родом сведоче и примери са интернета:

⁷ Именици *пилеж* конкурише збирна именица *пилад*.

⁸ У значењу **1 б.** покр. *младе животиње (обично домаће)*, *младунчад*: Здружила би неколико домаћина своју стоку, одвојили би музаре од младежи /=ж/ (Кар. 1899, 273) или у фразеологизму *златна младај омладина која живи лаким, лагодним, разузданим животом*: Оне живе

А ова данашња младеж /≠ж/, боље да не причам (vukajlija.com); Онаква каква је увек била младеж /≠ж/ (<https://books.google.rs/books>); За акустичну гитару данашња младеж /≠ж/ користи жаргонски универб акустара (<https://books.google.rs/books>); Мостарска младеж /≠ж/ као амбасадори овога града (www.bljesak.info).

2.2.2. Именица *мравеж* означава збир, заједницу животиња са организованом поделом рада: *Мравеж*, црви и мушиње, | Сви гадови, све дивоте, | Сва три царства животиње, | Све се мразној зими оте! (Поп. А. 2, 11). Пример којим је илустровано значење наведене именице датира из друге половине 19. века, а услед падежног синкретизма и одсуства конгруентног атрибута немогуће је утврдити предност женског у односу на мушки род. Да бисмо утврдили каква је ситуација у језичкој пракси данас, проверили смо расположивост и фреквентност именице *мравеж* у електронском *Корпусу српског језика* (СрпКор). Међутим, није регистрован ниједан пример употребе. Стога нам се чини да је у савременом српском језику множински облик *мрави* потиснуо из употребе збирну именицу *мравеж*.

2.3. У трећој групи нашле су се именице *живеж* и *клатеж*, које су специфичне по томе што је промена рода условљена секундарним збирним значењима, за разлику од анализираних именичких деривата код којих се двородност испољава у свим значењима (и у примарним и у секундарним). То значи да је именица мушког рода у примарном значењу, а у секундарном значењу поред мушког рода, регистровани су и примери у којима је именица женског рода. Тако нпр. именица *клатеж* збирно значење остварује у секундарном значењу, а као мотиватор послужило је глагол у основи којим се исказује радња или стање онога ко је носилац те радње: *клатеж м 1. онај који се клатари, вуцара, скитница, пробисвет и 2. (и ж) зб. скитнице, пробисвети*:

Примери из РСАНУ: Иза њега [харамбаше Лазе] неколико година верало је се и додијавало је нешто ... зликоваца, *клатежи* /≠ж/, одметника, „кокошара” (Буд. 1, 27). То су вам ствари само за људе пуна трбуха, за *путујућу клатеж* /≠ж/ (Кум. 3/1, 27). Понижавала [си се] пред *којекаквим клатежом* /≠м/ (Бег. М., Виј. 3, 693). И с *тим клатежом* /≠м/ хоће [цар] савладати турскога султана (Крањч. Стј. 1, 385). Има *тога клатежа* /≠м/ доста по овом крају (Шен. А. 8, 108).

Дакле, реализацијом збирног значења именица постаје двородна.

Именица *живеж* је у примарном значењу женског рода: **1. ж** *животне намирнице, храна, залиха хране, провијант; следовање (најчешће војничко)*, а у секундарном мушког: **2. м** *живљење, живот, одржавање живота*. Међутим, именица је женског рода када развија збирно значење (у свим семантичким реализацијама које се односе на животиње):

глупим животом београдске златне младежи /≠ж/ ... пију коктеле и виски као морнари, играју до зоре и спавају до подне (Андрић 11, 368).

Примери из РСАНУ: Квочке ... закокоташе поплашено, а пилићи се само прибише уза њих ... И сама живеж /=ж/ већ види да се некака чудевенија збивају (Глиш., Приповетке II, Бгд. 1925, 53). Кукуруз [дај] свињама; мекиње кравама или другој домаћој живежи /=ж/ : – па ето ти и добра хлеба и добра мрса (Батут 3, 24). Тачно је знао навике све морске живежи /=ж/ (Јов. М. Ч. 1, 10).

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Анализа збирних именица са творбеним формантом *-еж* показала је следеће:

- 1) Као главна и карактеристична морфолошка особеност именица на *-еж* које реализују збирно значење издваја се колебање у роду, односно њихова двородна природа и/или варирање рода у оквиру семантичке структуре именице.
- 2) Како сведоче дескриптивни речници РСАНУ и РМС, уз поједине одреднице стоји **м** и **ж** / **ж** и **м**, што указује на равноправну употребу рода, или **ж (м)**, што упућује на то да један од родова има предност, односно да је заступљенији у језичкој употреби. Према том критеријуму издвојиле су се две групе именица. Прву групу чине именице уз које у дескриптивним речницима стоје граматички квалификатори за род **м** и **ж** / **ж** и **м**, као што су *гадеж*, *гладеж*, *гњилеж*, *квареж*, *пилеж*, *ситнеж*, *стареж* и *трулеж*. Другу групу сачињавају именице *младеж* и *мравеж* и уз њих у РСАНУ стоји **ж (м)**. У посебној групи су се нашле именице *живеж* и *клатеж* код којих секундарна збирна значења условљавају промену рода чиме именица добија карактер двородности, нпр. *клатеж м* и **2.** (и **ж**).
- 3) Код појединих именичких деривата обележје рода у дескриптивним речницима не поклапа се са примерима употребе у различитим функционалним стиловима. Тиме се потврђује становиште да речничка норма и језичка пракса нису усаглашене и то треба имати у виду⁹. Наведену појаву можемо илустровати примерима из корпуса: *гадеж*, *ситнеж* и *стареж*.
- 4) Варирање и колебљивост у роду код именица на *-еж* представимо табелом у којој се налазе анализиране именице из нашег корпуса. Из табеле се види да значајан број именица на *-еж* које су у РСАНУ и РМС представљене као двородне (мушког и женског

⁹ Примери потичу из различитих функционалних стилова који нису подложни стројкој стандардизацији (нпр. разговорног преко друштвених, социјалних мрежа за комуникацију, дружење и забаву, поред публицистичког и књижевноуметничког стила који одражавају нешто реалније стање).

рода), у ОРСЈ су обележене једним родом (мушким или женским), а у контекстуалним реализацијама из различитих функционалних стилова углавном се употребљавају као именице женског рода. То не значи да се у језичкој пракси не поштује норма већ да понекад, у недостатку примера којима би се илустровала одређена појава, као и услед веома ретке употребе појединих именица, није могуће понудити јасна решења, па се посеже за оним падежним обликом који највише одговара језичком осећању. Треба узети у обзир и временски оквир. Именица која је забележена код неког писца с краја 19. века и у првој половини 20. века има ознаку за један род, а у контекстуалним реализацијама забележеним на интернету које припадају садашњем времену, иста именица има други род. Интересантно је и то што неке именице забележене у РСАНУ и РМС као двородне, у ОРСЈ имају обележје за један род, међутим, у језичкој пракси ипак функционишу као двородне. Из табеле се уочава да су такве именице *гладеж* и *квареж*. С друге стране, уз именицу *младеж* у РСАНУ стоји **ж (м)**, чиме се даје предност женском роду али се не искључује мушки род, док је у ОРСЈ обележена као једнородна, а то потврђује и језичка пракса.

Именица	Мушки род (РСАНУ, РМС)	Женски род (РСАНУ, РМС)	Обележје двородности (РСАНУ, РМС)	Обележје рода (ОРСЈ)	Род (примери употребе у разл. функц. стиловима)
гладеж	м	ж	ж и м	м	ж и м
квареж	м	ж	м и ж	м	м и ж
гњилеж	м	ж	ж и м	ж (м)	ж и м
трулеж	м	ж	м и ж	ж и м	ж и м
ситнеж	м	ж	м и ж	ж и м	ж
стареж	м	ж	м и ж	ж и м	ж
гадеж	м	ж	м и ж	ж (м)	ж
пилеж	м	ж	м и ж	ж и м	ж и м
младеж	м	ж	ж (м)	ж	ж
мравеж	м	ж	ж (м)	/	ж
живеж	м	ж	ж и м	м и ж	ж и м
клатеж	м	/	/	м и ж	м и ж

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2002:** Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće poboljšano izdanje, Velika hrvatska gramatika, knjiga druga, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Барић и сар. 1997:** Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1999:** Александар Белић, *Историја српског језика: фонетика, речи са деκлинацијом, речи са конјугацијом*, Четврти том, (Предавања др Александра Белића), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Изабрана дела Александра Белића, Нови Сад: Будуност.
- Бошњак 2005:** Tomislava Bošnjak, Gramatička i semantička kolebljivost dvo-složnih imenica sa sufiksom -ež, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, 1–18.
- Гортан Премк 1997:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик, Београд.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Интернет:** грађа из различитих функционалних стилова.
- Клајн 2003:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део, Суфиксација и конверзија (Прилози граматички српског језика II), Београд: Завод за уџбенике / Институт за српски језик САНУ / Матица српска.
- Ковачевић 1999:** Милош Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Српски језик*, IV/1–2, 171–203.
- Ломпар 2016:** Весна Ломпар, *Врсте речи и граматичка пракса (од Вука до данас)*, библиотека Књижевност и језик, књ. 49, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Лохман 1929/1931:** J. F. Lohmann, Das Kollektivum in Slavischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, Neue Folge*, LVI, 37–77, и LVIII, 206–237.
- ОРСЈ:** Мирослав Николић, *Обратни речник српског језика*, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад, 2000.
- Пети 2001:** Mirko Peti, Zbrojina, *Rasprave Instituta hrvatskog jezika i jezikoslovlja*, knj. 27, 209–250.

- Пецо 1996:** Асим Пецо, *Из живота наших речи*, Београд: Просвета, 271–272.
- Пипер–Клајн 2014:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Друго, измењено и допуњено издање, Нови Сад: Матица српска.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска и матица хрватска (I–III), Нови Сад–Загреб, Матица српска (IV–VI), Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.
- Симић 2007:** Радоје Симић, Род у множинским облицима именица на -ад, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36/1, 5–14.
- СрпКор:** Електронски *Корпус савременог српског језика* на Математичком факултету Универзитета у Београду.
- Станојчић–Поповић 2014:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1986:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

ON THE BIGENERIC NATURE OF CERTAIN COLLECTIVE NOUNS
IN -EŽ

Summary

The author discusses the gender of certain collective nouns formed by the -ež derivational formant, i.e. by variances in gender depending on semantics. It was demonstrated that certain nouns with this derivational formation exhibit inconstancy regarding their expression of the grammatical category of gender. The aim of the paper was also to survey the semantic structure of these nouns in order to ascertain if the meaning of the noun itself could influence the gender choice. The corpus was made up of material from descriptive dictionaries, as well as examples from the internet.

Dragana J. Cvijović